

B. SZABÓ JÁNOS

MOHÁCS-LEGENDÁINK NYOMÁBAN

■ Az 1526. évi mohácsi vereség Magyarország történelmének fordulópontjaként íródott be az elmúlt bő két évszázadban a nemzet történelmi tudatába. Ez a vesztes csata a középkori Magyar Királyság bukásának szimbóluma, egyben az ország három részre szakadásához vezető folyamatok kezdeteként – így az önálló Erdélyi Fejedelemség hosszú genezisének kezdőpontjaként – is fontossá vált az utókor szemében.

A csata után nagyon rövid idővel megkezdődött az okok és a felelősök felkutatása, és a megszülető magyarázatok közül néhány a mai napig meghatározónak tűnik a magyar történelmi tudat számára.

1. Ha Magyarország egységes, ha mi, magyarok összefogunk, akkor biztosan vissza tudjuk verni az oszmán támadásokat.

■ A Mohács-legendáriumban ez a magyarázat talán a legvirulensebb mind közül. A kortárs politikusok vádaskodásai a 18–19. század fordulóján épültek be a magyar irodalom kánonrendszerébe, legutóbb az 1960-as és 1970-es években pedig Nemeskürty István nagy sikerű könyvei tettek igen sokat a népszerűsítésükért.

Ez a megközelítés egy fontos dolgot hagy figyelmen kívül, de azt következetesen: az ellenséget. A 16. század elején ugyan Magyarország még mindig megbecsült tagja volt az európai keresztény államok közösségének. Déli határain túl azonban minden addiginál komolyabb fenyegetés leselkedett rá.

**...a magyarországi
oktatásban leginkább
továbbra is az
évszázados sémákat
ismételgetik, s bizony
alig-alig léptek előre a
kérdések valódi
tisztázása irányába.**

Az Oszmán Birodalom szultánja, I. Szülejmán trónra lépésekor, 1520-ban ugyan is már három kontinensre kiterjedő, közel 1,5 millió km² nagyságú, legalább 12–13 millió lakost számláló birodalmat s évi 4 millió aranyat is meghaladó jövedelmet örökölt apjától.

Az Oszmán-dinasztia szultánjai félelmetes méretű erőforrásaikat túlnyomó részben hadseregeikre fordították: egy 1527-es kimutatás szerint a fővárosban, Isztambulban a kiképzetlen újoncokon kívül majd 15 000 zsoldos gárdalovas, híres janicsár gyalogos és tüzér állomásozott. Emellett a birodalom határait őrző várakban további 40 000 zsoldos katona szolgált, többségük – 24 000 fő – az európai tartományokban, főként a magyar határon. Ekkora állandó hadsereget egyetlen európai keresztény állam sem volt képes fenntartani.

Mivel az Oszmán Birodalom földje gyakorlatilag teljes egészében a szultán tulajdona volt, katonái között óriási területeket oszthatott szét. Még meghódított területek behódolt keresztény katonasága is helyet kaphatott a seregben, s a született törökök sem élveztek előnyöket a ranglétrán való előrelépésben. Így a birodalom ereje valóban lavina módjára gyarapodott.

A 16. századra már a Balkán – túlnyomórészt keresztény – bolgár, görög, albán és szerb népességének hatalmas tömegei szolgáltak valamilyen formában a szultánok seregében.

Így a 16. század elején a szultánok serege egy-egy hadjáraton már elérhette a 100 000 főt – míg az 1400-as évek első felében a török elleni harcok hősének, Hunyadi Jánosnak még legfeljebb csak 40–50 000 fős hadakkal kellett birokra kelnie. Ekkora hadseregek felállítása és huzamosabb ideig való együtt tartása az 17. század végéig szinte minden európai hatalom lehetőségeit meghaladta.

A „papírforma” rendre igazolódott a Magyar Királyság hada és a szultáni főszereg összecsapásaiban: Nikápoly (1396), Várna (1444), Rigómező (1448) mind-mind katasztrofális magyar vereséggel végződött. (Még Hunyadi János hadvezéri talentuma is csupán Nándorfehérvár 1456-os védelmében tudott a Magyar Királyság számára igazán fontos eredményt elérni.)

Nem csoda hát, hogy a pápai követ szerint a hadi helyzetet jól ismerő Tomori érsek az ellenállás esélyeit latolgatva már 1526. július végén jobbnak látta volna akár adófizetés árán is békét kötni, mintsem ennyire egyenlőtlen erővel harcba bocsátkozni.

2. Mohácsnál túl kicsi volt a magyar sereg.

■ Az oszmán hadsereg méretéhez képest feltétlenül – csak hogy ahogy ma sem, természetesen a középkorban sem az igények, hanem a lehetőségek szabták meg egy ország hadseregének nagyságát.

Sőt a mohácsi csatát megelőző évszázad adataival összevetve azt mondhatjuk, hogy ez volt az egyik legnagyobb magyar hadsereg, amely a késő középkorban táborba szállt. Luxemburgi Zsigmond magyar király az 1396-os kereszties hadjáratban kevesebb mint 20 000 harcossal vonult Nikápolyhoz, s 1429-ben is 25–30 000 embert gyűjtött össze Galambóc ostromára, 1448-ban Hunyadi János Rigómezőn 24 000 magyarországi harcossal mérkőzött meg az oszmán szultánnal, s Bonfini szerint 1487-ben Mátyás híres bécsújhelyi seregszemlájén 28 000 katona vonult fel.

Az is elmondható, hogy Európában egészen a 17. század első feléig nem túl gyakran voltak össze egy helyre 30 000 katonánál többet. Ahogyan Martyn Rady, a londoni University College professzora is megerősítette: a Mohácsnál felállított hadsereg egy szinten állt a kor bármely más keresztény hadseregével, de inkább nagyobb volt azoknál.

3. Az 1514-ben levert parasztfelkelés után a nemesség nem mert fegyvert adni a parasztnak kezébe, ezért az ország az eredményes védekezés utolsó esélyétől is megfosztotta magát.

■ Az egyik újabb keletű hiedelem az, hogy a parasztnak távolmaradása lett volna a mohácsi vereség oka. A 19. század első felében jelent meg ez a gondolat, amikor Magyarországon a jobbágykérdés a liberális nemesség szemében még az egyik legégetőbb társadalmi problémának tűnt. Majd száz évvel később a témát a második világháború után a szovjet mintájú államszervezet kiépítése tette aktuálissá, amikor az új tömeghadsereg szervezése során a „nép” szerepét hangsúlyozták a honvédelemben.

Így nem is nagyon emlegették, hogy az 1514-es magyarországi parasztfelkelés levertése után hozott megtorló törvények végrehajtására nem minden tekintetben került sor, és ezek korántsem szüntették meg a parasztnak honvédelmi kötelezettségeit.

Végveszély esetén továbbra is minden fegyverforgatásra képes lakos köteles volt táborba szállni, ha a király meghirdette az általános felkelést, s körbehordoztatta a véres kardot.

1526-ban a tavaszi országgyűlés határozatainak 10. cikkelye el is rendelte az általános készenléteket, és a király végül elrendelte a jobbágyok fegyverbe hívását a déli országrészen.

Érdemes azon is elgondolkodni, hogy vajon a fegyverforgatásban járatlan paraszti gyalogosok tömegeinek hiánya milyen mértékben befolyásolhatta az eseményeket, hiszen ebben az időben a katonáskodást teljes egészében csak a gyakorlatban lehetett kitanulni. A fegyverforgatás fortélyait ugyan hozhatták otthonról is, de a jó esetben legalább lóval, karddal, lándzsával, íjjal bánni tudó ember még korántsem volt katona, a csapatban való harchoz szükséges fegyelemhez vagy a fegyveres küzdelemmel járó lelki megterheléshez csak a tábori élet szoktathatott hozzá mindenkit.

Bizonyos helyzetekben, a maguk módján a parasztnak is meg tudták állni a helyüket, de igazi nyílt csatában nem sok hasznukat lehetett venni. Ez bizonyosodott be a parasztnak 1514. évi vesztett csatáiban és az 1493-as udbinai csatában is, a „horvát Mohácsnál”, ahol a sereg nagyobb része szintén fegyverre kapó parasztnakból állt.

4. Az ország hadának zöme nem is volt ott a táborban.

■ Ezt a véleményt még a nagy hatású 17. századi politikus-történetíró Istvánffy Miklós fogalmazta meg, amikor azt állította, hogy Horvátországból és Erdélyből, Magyarország távoli tartományából még legalább egy 15 000 és 40 000 fős sereg közeledett a harctérhez, akiknek a bevárása megfordíthatta volna a hadiszerencsét.

Az állítólagos horvát sereg vezére, Krsto Frankopan azonban egy saját kezűleg írt levélben arról számolt be, hogy a csata napján még csupán kevesebb mint félezer lovas volt mellette Zágrábban. Tőle tehát túl sok félnivalója nem lehetett a sultánnak.

Szapolyai János erdélyi vajda hada körül már nagyobb a bizonytalanság, mert a korabeli történeti munkákban a legkülönbözőbb számok szerepelnek, éppúgy találni 15-, mint 40 000-et.

Az 1530-as években Várdy Péter esztergomi érsek viszont azt állította a Németországban tartózkodó pápai követnek, hogy 5000-nél nem is volt több katona Szapolyaival, amikor Mohács felé igyekezett. Az akkoriban már Ferdinánd király pártján álló érseknek nem állhatott érdekében az erdélyi sereg lekicsinylése, mert amikor a csata után két királyt választott az ország, a Habsburg-uralkodó hívei épp azzal igyekeztek János király jó hírért rontani, hogy bár az ő segítségével győzhetnek volna a magyarok, mivel ő a király vesztét akarta, szántszándékkal maradt távol a csatától.

5. A magyar sereg túl lassan gyülekezett össze, sőt maga a király is túl későn indult a határok védelmére.

■ Manapság alighanem sokaknak nehéz lehet elképzelni, hogy az oszmánok fölénye főként azon múltott, hogy logisztikai rendszerük minden tekintetben messze felülmúlta a középkor-végi európai hatalmakét.

Míg Magyarországon – és a legtöbb helyen Európában – egy nagy létszámú hadsereg összehívásához alapvető feltétel volt, hogy legyen elég frissen aratott gabona, a szultánok hatalmas erőforrásaiknak köszönhetően jóval kevésbé függtek a természeti tényezőktől. A raktárakban felhalmozott készleteknek köszönhetően ugyanis az európaiakkal ellentétben késő nyár helyett már tavasszal hadba tudtak szállni.

Azoknak, akik némileg nosztalgizva gondolnak a fényes középkori hadakra, ritkán jut eszükbe, hogy egy több tízezer fős hadsereg huzamosabb ideig tartó ellátása milyen hatalmas feladat lehetett.

Ha csak a mohácsi táborban lévő harcosokat számoljuk, akkor is legalább napi 260–270 mázsa kenyérré volt szükség a táborban, amit aztán 26–27 000 liter borral öblítettek le. És még nem is szóltunk a sokezernyi lórló! Egy 1568-as leírás szerint egy lóra 7,1 liter zab jutott Magyarországon. Ha a tartalék és igáslovakat is figyelembe vesszük, akkor a mohácsi táborban lehetett akár 30 000 ló is, aminek pedig napi 210 000 liter, azaz 882 mázsa zab kellett.

Az egyik legfontosabb katonai szempontnak számított tehát, hogy hol van elég élelem, és egyáltalán meddig tudják a harcosok eltartani magukat egy-egy vidéken. Amíg nem gyűlt elég gabona és takarmány, vagy netán túl drága, esély sem lehetett egy nagyobb hadsereg összetrombitálására, és utána is meg kellett gondolni, hogy mennyi „kenyérpusztítót” gyűjtsenek össze egy táborban.

Ha a szultán elszánta magát Magyarországot megtámadására, a birodalmában zajló nagyszabású előkészületeket nem lehetett eltitkolni a magyar kémek előtt, de az oszmánoknak oly számos ellensége volt, hogy a magyarok sokáig nem tudhatták, pontosan merre indul majd a sereg.

Az országos mozgósítást Magyarországon így csak a török támadás irányának tisztázása után, azaz a tavasz végén volt érdemes megkezdeni.

A magyar védelmi előkészületek egy részét az országgyűlésnek kellett elrendelnie, amit rendszerint április végén, május elején tartottak, s ez éppen egybeesett a szultán indulásával. Ekkor szavazták meg a hadakozás költségeire az az évi adót, ami a legjobb esetben is csak két hónap múlva, azaz nagyjából június végén folyt be a kincstárba.

Míndeből már logikusan kikövetkeztethető, hogy II. Lajos 1521-ben miért csak augusztus 8-án, 1526-ban pedig majd miért csak július 20-án tud elindulni Budáról. Lesújtó bizonyítéka ez a magyar hadszervezet rugalmatlanságának, de a közhiedelemmel ellentétben ez sem a Jagellók bűne volt. Ezek az időpontok ugyanis jól illeszkednek a régebbi magyar királyok hadra kelésének sorába is.

II. Lajos útja Budáról a tolnai gyülekezőhelyig a történetírók minden dühös vagy gúnyos megjegyzése ellenére sem a király lustasága miatt tartott több mint két hétig, hanem mert régi szokás szerint így várta be az ország különböző részeiből gyülekező csapatokat. Tudott volt, hogy úton van a táborba az erdélyi vajda hada és a csehek számos csapata is, ezért nem lett volna túl hasznos dolog egyre messzebb távolodni az érkező erősítésektől.

6. Szapolyai János erdélyi vajda árulása okozta a magyarok veszét.

■ Ez talán az összes Moháccsal kapcsolatos hiedelem közül a legszívósabb mind a mai napig. Ebben lehet ugyanis a leginkább felfedezni pártoskodás „bizonyítékát”,

aminek ráadásul korabeli nyomai is vannak. A nagy hatalmú erdélyi vajdáról ugyan is már a csata előtt is sok udvaronc tudni vélte, hogy az ország legnagyobb birtokosaként titkon a magyar trónra pályázik, így személyét meglehetősen nagy bizalmatlanság övezte a budai udvarban. Már 1526 tavaszán azt rebesgették politikai ellenfelei, hogy Szapolyai lepaktált az oszmánokkal, s ez az ellenkirály, a magyar trónra pályázó Ferdinánd propagandájában csúcspontig igazán.

Miután János király 1529-ben valóban szövetségre lépett a szultánnal, s a Habsburgok nyomására még a pápa is kiátkozta, az oszmánbarát politika láttán sokan nyíltan és meggyőződéssel hirdették, hogy Szapolyai merő önzésből hagyta cserben királyát és az országot Mohácsnál.

Szapolyai védelmezői viszont az 1527-ben János király pártjára álló Brodarics kancellár beszámolójából merítettek ellenérveket, ő ugyanis azt állította, hogy noha a király kezdetben úgy rendelkezett, hogy a vajda seregével vonuljon a tolnai táborba, de aztán mégis megmászította parancsát. Valószínűleg azért, mert Radu de la Afumați, Havasalföld román vajdája titokban felajánlotta a királynak, hogy ha az erdélyi vajda egyesíti a hadát az övével, a Dunán átkelve együttes erővel hátra támadhatják. A király tanácsosai a tervet júniusban el is fogadták, és Batthyány Orbán királyi titkárt küldték a hónap végén követségbe Szapolyaihoz és a havasalföldi vajdához, hogy megtárgyalják a részleteket. Utóbb mégis megmászították a szándékukat Budán, és július közepén egy újabb követet küldtek Batthyány után az erdélyi vajdához, hogy marad az eredeti terv, és mégis jöjjön inkább Tolnára az erdélyiekkel.

Szapolyai zavarosnak találta az egymásnak ellentmondó parancsokat, és nem találta jónak a Bulgária ellen intézendő támadás tervét sem. Bár többször hadakozott már sikerrel Radu oldalán Havasalföldön, késeinek és veszélyesnek is találta a bulgáriai hadjáratot. Ami nem is csoda, hisz még Budára is eljutott időnként a híre, hogy a szorongatott román vajdák milyen készségesen segítenék az oszmánok támadását, ha a szultán Erdély ellen készülne. Az erdélyi vajda elküldte hát egyik hűséges emberét, Basy Györgyöt, hogy egyértelmű parancsot kérjen a királytól, hogy merre induljon. Mivel időközben a szultán is gyanút fogott, az egész bulgáriai terv kútba esett. Ám akármit is remélt a vajda Basy útjától, mindenképpen a követ lelkére kötötte, a király ne vállaljon csatát nélküle!

A vajda maga is július vége óta sürgette a csapatok gyülekezését, előbb Kolozsvárra, majd augusztus 15-ére hívta össze az erdélyi hadakat Tordára, miközben ő maga augusztus közepén már magyarországi birtoka, Tokaj környékén gyűjthette a katonákat.

A jelek szerint az egész erdélyi sereg talán nem is a legrövidebb úton, a Maros völgyében hagyta el Erdélyt, hanem a Kolozsvár, Várad, Debrecen útirányban haladt, mert Szapolyai feltehetőleg arra számított, hogy az oszmánok elől hátráló királyi sereggel csak Mohácstól jóval északabbra, talán csak Buda közelében tud majd egyesülni. Amikorra a hadihelyzet tisztázódott, a vajda hadai Brodarics szerint még csak Szegednél álltak, és Szapolyai számára is nyilvánvalóvá vált, hogy katonáival már nem tud a csata előtt megjelenni a király táborában. Ezért gyorskocsira ülve legalább személyesen megpróbált eljutni a királyhoz, ám még így is elkésett. Néhány cseh úr is hasonló módon, katonáit hátrahagyva sietett Bécsből gyorskocsin a magyar sereghöz, így Szapolyai megkéssett utazása is jobban érthető. A főurak tisztában voltak vele: aki személy szerint nem lesz jelen a harcban, elveszti becsületét az emberek előtt.

7. Az ellenség technikai fölénye, „modernebb” hadserege volt a vereség oka.

■ Kevésbé köztudott, de a Mohácsnál szembekerülő két hadsereg fegyverzete, taktikája is figyelemre méltó hasonlóságokat mutatott, egyedül a sokat kárhozottat, ósdi-

nak tartott, de az oszmánok szemében igen félelmetes magyar nehézlovasságnak nem volt párja az oszmán seregben. Ami pedig a fegyverzetet illeti, még az is valószínűsíthető, hogy a magyar seregben a létszámukhoz képest nagyobb arányban használtak puskákat, mint ellenfeleik. Míg a szultánok minden eszközzel igyekeztek centralizálni és ellenőrizni a lőfegyverek előállítását és szétosztását, ami lassíthatta azok terjedését, Magyarországon az állami monopólium hiánya inkább gyorsíthatta ezt a folyamatot: 1525-ben már egyenesen arról kellett törvényt hozni, hogy a kereskedők ne vihessenek ki az országból puskákat az Oszmán Birodalomba.

A mai történészek között sokan igen nagy jelentőséget tulajdonítanak a szultán félelmetes tüzéségének meg a janicsárok puskáinak, még sincs túl sok nyoma annak, hogy ezek a fegyverek különösképpen foglalkoztatták volna a magyar vezéreket. Igaz, ekkoriban még nem volt túl nagy tekintélye a tűzfegyvereknek. A híreshírhedt Niccoló Machiavelli 1520 tájékán írta meg az első modern európai hadelméleti munkát, amiben szinte a seregek koloncának tartja saját kora nehézkes ágyúit. Ezek nyílt mezőn az ellenségben túl nagy kárt nem tudtak tenni, viszont az író szerint igen könnyű volt elveszíteni őket a csatamezőn, mert lövés után sokáig tartott az újratöltés, s ezalatt a fűre ellenség könnyűszerrel elfoglalhatta őket.

Az sem hihető, hogy a magyar vezérek ne tudták volna, miként bánnak ezekkel a fegyverekkel az oszmánok. A magyar „hírszerzés” meglepően pontos, a helyszínen gyűjtött ismeretekkel rendelkezhetett az ázsiai győzelmeikről, amiket manapság szinte mindenki a tűzfegyverek hatásának tulajdonít. Sok fogoly jutott vissza Magyarországra, így 1526-ban két egykori magyar vitéz is jelentkezett Tomorinál, akiket néhány évvel korábban soroztak a janicsárok közé, ezért elég alaposan ismerhették a szultán elitcsapatát. Az ellenség fegyverzetéről, katonai tudásáról éppenséggel mégsem voltak valami nagy véleménnyel a magyar táborban.

Azonban 1526-ban mégis az volt a helyzet, hogy a magyar sereg jelentős része a szó szoros értelmében aligha „szagolt puskaport”. Abban nincs is semmi meglepő, hogy a felkelő nemesek vagy a fegyverbe szólított parasztok nem voltak hozzászokva még az ágyúk dörejéhez, füstjéhez. Arra, hogy mit lehetett várni az ilyen alkalmi katonáktól, két korábbi epizód is rávilágít.

Amikor 1519-ben az országgyűlésen részt vevő nemesek szinte ostrom alá vették a budai várat, Tomori Pálnak elég volt katonái elszántságát megmutatni s néhány ágyúval a levegőbe lövetnie, a támadók máris hanyatt-homlok menekültek a kapu elől. Hasonlóan zajlott az 1514-es parasztháborúnak az az epizódja is, amikor Sitkei Gotthárd, Pápa és Somló parancsnoka szétkergetett Észak-Dunántúlon egy kisebb paraszthadat. A kapitány „ravaszul, de jóságosan, hogy minél kevesebb vér folyjon, nem vasgolyókkal, hanem szalmával, zöld fűvel vagy ócska ronggyal és hasonló értéktelen holmival töltötte meg, s amikor mindkét fél kölcsönösen egymás látótávolságába ért, kilövette rájuk. Erre olyan nagy rémület fogta el a félénkeket, s az ágyúk szokatlan hangjától úgy megijedtek, bár azoknak csak dörejük és füstjük volt, hogy anélkül, hogy összecsaptak volna, fegyvereiket eldobva s megmenekülésük minden üdvét csak a futásba és a lábukba helyezve, rúttul megfutottak”.

Tapasztalt katonáktól azonban nem várni ilyen viselkedést. Csakhogy figyelembe kell venni azt is, hogy Mohácsnál a horvát bán lovasainak egyszerre 150 ágyú dörejét, füstjét kellett elviselniük – az egyik tudósításban azt írták, hogy „a világ azóta sem látott akkora lőporfüstöt”. Machiavelli említett hadtudományi értekezésében többek között épp azzal érvelt az ágyúk használata ellen, hogy „nincs még egy dolog, ami annyira akadályozná a látást, mint az a füst, amelyet a tüzéség idéz elő lövéskor”.

Ha a végvidéki harcokban használtak is lőfegyvereket, olyan dörejt, robajt, füstöt még soha nem tapasztaltak sem a vitézek, sem lovaik, mint amit a török ágyúk közelében kellett elviselniük. Azok között, akik nem szoktak hozzá mindehhez, szinte

törvényszerűen kitört a pánik. Még a tűzfegyverek tömeges elterjedése után, a 16–17. században is gyakori jelenség volt, hogy a nagy egyéni szabadsághoz szokott, mozgékony könnyűlovások habozás nélkül elvágattak a veszélyesnek ítélt helyzetekből.

Mohácsnál a tűzfegyverek hatását tehát nem a használatuk alapján kellene mérlegre tenni, mert mindkét fél rendelkezett ilyenekkel. Ennél sokkal fontosabb egyrészt a mennyiségük – a több száz török ágyú páratlan tűzerőt jelentett ekkor a világban –, másrészt kérdés volt, hogy melyik fél tudja a saját tűzfegyvereivel szemben hátrányosabb taktikai helyzetbe hozni ellenfelét, s a harc folyamán e tekintetben egyértelműen az oszmánok kerültek jobb helyzetbe.

Összegzés

■ A Mohács-legendárium fentebb idézett megállapításainak igazságtartalmát a magyarországi történettudomány már az 1970-es évek derekára tisztázta. Ám amikor 2010-ben felkértek, hogy vegyek részt a pécsi egyetem egyik pedagógia projektjében, amiben a magyar középiskolai tankönyvek egyes fejezeteiben vetettük össze a Jagelló-kor és a mohácsi csata problémáit a történettudomány eredményeivel, tapasztalnom kellett, hogy a magyarországi oktatásban leginkább továbbra is az évszázados sémákat ismételtetik, s bizony alig-alig léptek előre a kérdések valódi tisztázása irányába. (http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/mohacsi_vesz)

Úgy látszik, Adynak igaza volt, „nekünk Mohács” kell, ráadásul épp ilyen, hol romantikusan borongós, hol dühödten vádaskodó, de mindenképpen köldöknéző, a külvilágnak hátat fordító, azaz önsorsrontó Mohács-narráció ...

